

Ehl-i Sünnet ve Şia Kaynaklarına Göre Hz. Ömer Suikastı ve Bazı Şia Kaynakların Ebû Lü'lü' Etrafında Ördüğü Efsaneler

Dr. Öğr. Üyesi Veysi Turun | ORCID: 0000-0002-0873-6771 | veysiturun@hakkari.edu.tr
Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Hakkâri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00nddb461>

Öz

Hz. Ömer, 23/644 yılında, Muğire b. Şu'be'nin İranlı kölesi Ebû Lü'lü' künyeli Firûz en-Nihâvendî tarafından sabah namazı sırasında suikasta uğrayarak şehit edilmiştir. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında hadisenin sebepleri ve meydana geliş şekli detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre Hz. Ömer, Müslüman olmayan gayr-ı Arap unsurların Medine'de ikamet etmesini yasaklamıştı. Ancak, üç meslek dalında usta olan Ebû Lü'lü', meslekî kabiliyetleri sayesinde özel izinle Medine'de ikamet izni alabilmiştir. Muğire'nin kendisinden yüksek miktarda haraç aldığı düşünün Firûz, meseleyi Hz. Ömer'e taşımış, ancak Halife'nin kendi sorununa kayıtsız kaldığını ileri sürerek onu öldürme planları yapmıştır. Sabah namazı esnasında Hz. Ömer'e suikast düzenleyen Ebû Lü'lü', Müslümanlar tarafından yakalanınca intihar ederek canına kıymıştır. Klasik kaynaklar Ebû Lü'lü'ü Nihâvend, Kâşan ve Habeşistan'a nispet etmektedirler. Ancak muteber kaynaklar ekseriyetle onun Nihâvend asıllı olduğunu bildirmektedir. Kaynaklarda, Firûz'un Mecûsî, Hıristiyan veya Kâfir ('İlc) olduğu, Müslüman olmadığı belirtilmesine rağmen Şia'nın bazı kaynaklarında Firûz, Hz. Ali taraftarı bir Müslüman olarak takdim edilmektedir. Keza suikasttan önceki gün Hürmüzân, Cüfeyne ve Firûz'un olayda kullanılan bıçakla beraber görüldüğü şeklindeki rivayetler de suikastın organize siyasî bir komplo olduğu ihtimalini doğurmuştur. Bu makalenin birinci aşamasında klasik İslam tarihi kaynakları esas alınarak bu hadisenin meydana geliş şekli, suikastın muhtemel sebepleri, katilin kimliği ve akıbeti ilmî bir şekilde ortaya konulmaktadır. İkinci aşamada ise ilk dönem İslam tarihi kaynakları ile sonraki asırlarda telif edilen Şii bazı tarih ve hadis kaynaklarının Ebû Lü'lü' hakkında verdiği bilgiler mukayese edilmek suretiyle Şia'nın Ebû Lü'lü' etrafında ördüğü mitolojik bilgiler serdedilmekte ve çarpıtılan tarihi bilgi ve algılar tashih edilmektedir. Keza Ebû Lü'lü' algısının günümüz Sünnî ve Şii dünyasına yansımalarına kısaca değinilmektedir. Çalışmada kaynaklar arası karşılaştırma, tenkit, tahlil ve betimleme yöntemleri kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Ömer, Suikast, Ebû Lü'lü', Şia Kaynakları.

Atf Bilgisi: Turun, Veysi. "Ehl-i Sünnet ve Şia Kaynaklarına Göre Hz. Ömer Suikastı ve Bazı Şia Kaynakların Ebû Lü'lü' Etrafında Ördüğü Efsaneler". *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 541-577.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1363238>

Geliş Tarihi	19.09.2023
Kabul Tarihi	12.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Veysi Turun)
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı & Lisans

Assassination of Caliph Omar in Ahl al-Sunnah and al-Shi'ah Sources, and the Legends about Abū al-Lu'lu' in Some al-Shi'ah Sources

Asst. Prof. Veysi Turun | ORCID: 0000-0002-0873-6771 | veysiturun@hakkari.edu.tr
Hakkari University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Hakkari, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00nddb461>

Abstract

In 23/644, Caliph Omar was assassinated and martyred during the morning prayer by Fīrūz al-Nahāwandī, the Persian slave of al-Mughīrah b. Shu'ba, also called Abū al-Lu'lu'. The reasons of the incident and the way it took place are described in detail in early Islamic historical sources. Accordingly, Caliph Umar had banned non-Muslim non-Arabs from residing in Medina. However, Abu Lu'lu', who was a master in three crafts, was able to obtain special permission to reside in Medina thanks to his professional skills. Fīrūz, thinking that al-Mughīrah had received a large amount of tribute from him, took the matter to Caliph Omar, but made plans to kill him, claiming that the Caliph was indifferent to his problem. Abū al-Lu'lu', who assassinated Caliph Omar during the morning prayers, committed suicide and took his own life when he was captured by the Muslims. Classical sources attribute Abū al-Lu'lu' to Nahāwand, Kashan, and Abyssinia. However, reliable sources generally state that he was of Nahāwand origin. Although it is stated in the sources that Fīrūz was a Majusi, Christian or infidel ('ilc) and not a Muslim, in some sources of al-Shī'ah, Fīrūz is presented as a Muslim who is a supporter of Caliph Ali. The rumors that Hurmuzān, Cufayne and Fīrūz were seen with the knife used in the incident the day before the assassination gave rise to the possibility that the assassination was an organized political conspiracy. At the first stage of this article, based on the classical Islamic historical sources, the manner in which this event occurred, the possible reasons for the assassination, the identity and fate of the murderer have been revealed in a scientific way. In the second phase, by comparing the information given about Abū al-Lu'lu' by some Shiite history and hadith sources compiled in the following centuries with the early Islamic history sources, the mythological information that the Shiites have built around Abū al-Lu'lu' is put forward and the distorted historical information is presented, and perceptions are corrected. Likewise, the reflection of Abū al-Lu'lu' perception on today's Sunni and Shiite world is briefly mentioned. In the study, comparison between sources, criticism, analysis and description methods have been used.

Keywords: Islamic History, Caliph Omar, Assassination, Abū al-Lu'lu', al-Shi'ah Sources.

Citation: Turun, Veysi. "Assassination of Caliph Omar in Ahl al-Sunnah and al-Shi'ah Sources, and the Legends about Abū al-Lu'lu' in Some al-Shi'ah Sources". *Marifetname* 10/2 (December 2023), 541-577.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1363238>

Date of Submission	19.09.2023
Date of Acceptance	12.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Veysi Turun)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmaneeetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Klasik İslâm tarihi kaynakları, Şia kaynakları ve çağdaş bazı eserlerde Hz. Ömer'in katili İranlı Ebû Lü'lü' en-Nihâvendî'nin (Fîrûz) (ö. 23/644) doğum yeri, dinî- mezhebî mensubiyeti, akıbeti ile mezarının yeri konusunda bir takım ihtilaf ve münakaşalar mevcuttur. Keza Hz. Ömer suikastının arka planı, eylemin şahsî saiklerle mi işlendiği veya büyük bir organizasyonun parçası mı olduğu üzerinde modern tartışmalar yapılmaktadır. Bu açıdan, tartışmalara konu olan bu eylemin, Sünnî ve Şîî kaynaklarda ele alınış biçiminin sağlıklı bir şekilde tahlil ve tenkit edilmesi zarureti doğmuştur. Zira Şîî bazı kaynakların, Ebû Lü'lü' üzerinden ürettiği bir takım algı, efsane ve yanlış bilgiler, Hz. Ömer noktasında hassas olan Sünnî camiayı yaralamakta, mezhebî tefrikayı derinleştirmektedir. Hadise ile ilgili tarihi malzemenin doğru bir şekilde ele alınmıyışı, kişiyi yanlış neticelere götürmektedir. Bu da hakikat ile örtüşmeyen algı ve kanaatlerin doğmasına sebebiyet vermektedir.

Bu makalede, evvela ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarına göre, Hz. Ömer suikastının oluş şekli, cinayetin muhtemel sebepleri, Ebû Lü'lü'ün memleketi, dinî mensubiyeti ve akıbetinin ne olduğu üzerinde durulacaktır. Sonraki aşamada ise bazı Şîî kaynakların, Ebû Lü'lü'ün akıbetine dair ürettikleri mitolojik bilgiler irdelenecektir. Sünnî camiada, İran başta olmak üzere Şia dünyasında Hz. Ömer'in katili Fîrûz'a büyük bir saygı gösterildiği, onun millî-dinî bir kahraman olarak telakki edildiği şeklinde bir kanaat yaygındır. Bu bağlamda, Şîî bazı kaynakların, Fîrûz'un samimi bir Müslüman ve Şîî olduğuna dair ürettikleri yanlış bilgiler analiz edilecektir. Hz. Ömer şehadetinin oluş şekli ve Ebû Lü'lü' a yoğunlaşan çalışmamızda, suikastın arka planı tahlil ve tenkit edilmeyecektir. Bununla beraber klasik kaynaklarda bu eylemin büyük bir

siyasî komplonun neticesi olabileceği izlenimi veren rivayetler ile bu konuda yapılan modern Arapça ve Farsça çalışmalara işaret edilmekle yetinilecektir.

Kuşkusuz Hz. Ömer'in şehadeti ile neticelenen suikast üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de Abdurrahman Demirci'nin derin bir araştırmanın ürünü olan "Hz. Ömer'in Şehadeti" isimli makalesine işaret edilebilir. Bu çalışmada suikastın detayları ve muhtemel sebepleri noktasında çok önemli bilgiler sunulmaktadır. Araştırma konumuz büyük oranda örtüşmekle beraber, Şiî kaynaklara ve Ebû Lü'lü'ün akıbetine de yoğunlaşması yönüyle çalışmamız, Demirci'nin makalesinden ayrılmaktadır. Farsça araştırmalara bakıldığında Resûl-ı Caferîyân'ın "Âyâ Ka'b el-Ahbâr Der Katl-ı Halife-yi Dovvom Dest Daştê Est", Muhammed Rıza Rahmetî'nin, "Zemînehâ-yı Siyasî- İctimaî-yi Katl-ı Ömer" ile Abbas Ali Sebzvârî'nin, "Ebû Lü'lü': Ez Hakikat Tâ Tevehhum" isimli makaleleri göze çarpmaktadır. Caferîyân, çalışmasında Ka'b el-Ahbâr'ın suikastta rolünün olup olmadığını irdelerken, Rahmetî ise Suikasttaki Kureyş eşrafının rolü üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla suikastın arka planını irdeleyen bu iki çalışma ile makalemizin kapsamı farklıdır. Sebzvârî ise çalışmasında Ebû Lü'lü'ün dinî mensubiyeti, memleketi ve akıbeti üzerine yoğunlaşmaktadır. Bilhassa konu ile ilgili Şia kaynaklarına ulaşma noktasında Sebzvârî'nin bu çalışmasından çok istifade edilmiştir. Bununla beraber farklı kaynaklara ulaşılarak konu detaylandırılmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda işaret edilen Arapça kaynaklar ise daha çok suikastın arka planı, muhtemel sebepleri ve azmettiricilerine yoğunlaşmışlardır ki bizim çalışmamızın esas konusu bu değildir. İbrahim b. Muhammed el-Hukayl'in "Maktal-i Ömer Radiyallahu 'Anhu" ismiyle telif ettiği Arapça

makale ise Hz. Ömer'in şehadet sürecini anlatmakla birlikte onun, faziletlerine yoğunlaşmaktadır.

1. Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Suikastın Sebebi ve Oluş Şekli

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hızlanan fetihlere paralel olarak, Sâsânî ve Bizans Devletlerinden esir edilen asker sayısında büyük bir artış meydana gelmişti. Medine'nin güvenliğini riske etmek istemeyen Hz. Ömer, Müslüman olmayan Acem kölelerin ('İlc ç. 'Alûc/ E'lâc) Medine'ye sokulmasını yasaklamıştı.¹ Ancak Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be es-Sekâfî (ö.50/670), Medineli Müslümanlara faydalı olabileceğini düşünerek süsleme, demircilik ve marangozluk mesleklerinde kabiliyetli olan İranlı kölesi Fîrûz'un Medine girişine izin vermesi için Halife'ye mektup yazmıştır. Bunun üzerine Hz Ömer, Fîrûz'a Medine'de çalışma izni vermiştir.²

Kaynakların naklettiğine göre Ebû Lü'lü' bir gün, Medine çarşısında dolaşan Hz. Ömer'in yolunu kesip sahibi Muğîre'nin kendisinden çok fazla haraç/vergi aldığından şikâyet etmiştir. Ayrıca ondan vergilerinin azaltılması için ondan Muğîre ile konuşmasını istemiştir. Hz. Ömer'in, onun mesleğini ve günlük ne kadar haraç ödediğini sorması üzerine Fîrûz; marangozluk, demircilik ve süslemecilik

¹ Muhammed b. Sa'd el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadir, 1968) 3/349; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, *Tarihu'l-Medîne ti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: Habip Ahmed Mahmud, 1399/1979), 3/892-893, 904; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), 10/371. Abdurrahman b. Ebûbekir es-Süyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, thk. Hamdi ed-Demirdaş (Riyad: Mektebetu Nizari Mustafa el-Bâz, 2004), 1/107.

² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/345; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/887; Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Farsçaya çev. Ebû'l-Kasım Pâyende (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1396), 1/677; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/107.

yaptığını, Muğîre'ye günlük olarak 2 dirhem,³ bazı kaynaklara göre ise 4 dirhem⁴ veya aylık 100 dirhem⁵ ödediğini bildirmiştir. Ekseriyetle kaynaklar, Hz. Ömer'in Fîrûz'a, Allah'tan korkmasını, sahibine itaat etmesini, söz konusu meblağın, icra ettiği mesleklere oranla çok olmadığını söylediğini belirterek Halife'nin bu serzenişe bigâne kaldığını zımnen aktarmaktadırlar.⁶ Ancak İbnu'l-Esîr ile Süyûtî, Hz. Ömer'in, Muğîre ile konuşarak ücreti indirmesi için ondan ricacı olmaya "niyetli" olduğunu belirtirken,⁷ İbn A'sem ise Hz. Ömer'in Muğîre ile konuştuğunu, ancak onun taahhüt etmesine rağmen herhangi bir indirime gitmediğini söylemektedir.⁸ el-Makdisî de onun, bir yandan Fîrûz'dan sahibine itaat etmesini isterken, diğer taraftan Muğîre ile konuşarak ona

³ Muhammed b. Cerir et-Taberî; *Târîhu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk* (Beyrut: Daru't-Turas, 1387), 4/191; Ali b. Muhammed b. İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997), 427; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986), 7/137.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/347; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/108.

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/345; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Kufî. *el-Futûh*. Farçaya çev. Muhammed b. Ahmed el-Herevî (Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1392), 266; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/107.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/340-346; Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrût: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/291; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/417-428; Ahmed b. İshâk el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Ayetî (Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1395), 2/49-51; et-Taberî; *Tarih*, 4/190-194; Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih el-Endülüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, thk. Muhammed Abdulkadir Şahin (Beyrut: el-Mektebetu'l-Ğasiriyye, 2007), 5/28; el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/661, 677; Mutahhir b. Tahir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih* (Kahire: Mektebetu's- Sekâfetu'd- Dîniyye, ts.) 5/188-199; Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Daru'l-Cil, 1992), 3/1152-1154; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, 2/427-430; İbnu'l-Esîr, *Üsdul Ğâbe Fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 4/156, 472; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/136-138; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 2/568-570; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *el-İsabe fi Temiyizi's-Sahabe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Daru'l-Cil, 1412/1991), 2/97, 5/621; es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 1/108.

⁷ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 4/156; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/108.

⁸ İbn A'sem, *el-Futûh*, 266, 270-271.

mevlâsına sahip çıkmasını istediğini nakletmek suretiyle öbür kaynaklardan ayrı düşmektedir.⁹

Hadisenin bundan sonraki seyri hakkında kaynaklarda iki farklı rivayet vardır. Bazısına göre Fîrûz, Halife ile ilk karşılaşmada yaptığı şikâyetten olumlu netice alamayınca “benden başka herkese adil davranıyor” diye söylenerek memnuniyetsiz ve sinirli bir şekilde bulunduğu yerden ayrılmıştır. Başka bir gün Fîrûz yine Hz. Ömer ile karşılaşmış, Halife'nin ona: “Senin iyi yel değirmenleri yaptığını duydum. Bana da bir değirmen yapabilir misin” diye sorması üzerine Fîrûz: “Sana öyle meşhur bir değirmen yapacağım ki doğu ve batıdaki herkes onu konuşacaktır” diyerek uzaklaşmıştır.¹⁰ Diğer bazı kaynaklara göre ise değirmen mevzusu, Fîrûz'un durumdan şikâyet ettiği ilk gün gündeme gelmiştir. Fîrûz ise imalı ve tehditkâr bir eda ile Halife'ye meşhur bir değirmen yapacağını bildirmiştir.¹¹

Fîrûz'un tehditvâri konuşması üzerine Hz. Ömer çevresindekilere, bu kölenin kendisini tehdit ettiğini söylemiştir. Halifenin, kendi şikâyetine ilgisiz kaldığını düşünen Fîrûz, sonraki aşamada onu öldürme planı yapmıştır. O, demircilik mesleğinden istifade ederek kabzası ortada olan iki başlı keskin bir bıçak yaparak tehdidini fiiliyata dökmek istemiştir. Söz konusu buluşmadan üç gün sonra, Hz. Ömer'in sabah namazı için mescitte safları düzenlemekle meşgul olduğu bir anda veya sabah namazının ilk rekâtını kıldığı sırada Fîrûz, elindeki zehirli hançerle ona saldırmış, en ağır göbeğine olmak üzere üç veya altı bıçak darbesi ile onu ağır bir şekilde yaralamıştır. Fîrûz, Hz. Ömer haricinde Müslümanlardan 12 kişiyi

⁹ el-Makdisî, *Tarih*, 5 /188-199.

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/345; İbn A'sem, *el-Futûh*, 266; el-Makdisî, *Tarih*, 5/188.

¹¹ İbn Şebbe, *Tarîhu'l-Medîne*, 3/389; et-Taberî, *Tarih*, 4/191; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/137; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/107.

daha yaralamış, Kuleyb b. Ebî Bukeyr el-Leysî dâhil bunlardan altı veya yedi kişi şehit olmuştur. Abdullah b. Abbas'tan eylemin kim tarafından gerçekleştirildiğini araştırmasını isteyen Hz. Ömer, bu hadisenin Muğîre'nin kölesi Ebû Lü'lü' tarafından gerçekleştirildiğini öğrendikten sonra, ömründe bir kez bile secde etmeyen biri tarafından yaralandığı için Allah'a hamd ederek failin Müslüman olmamasına sevinmiştir. Üç gün yaralı kalan Hz. Ömer, hicrî 23 senesinin Zilhicce ayınının 26 veya 27'sinde şehit olmuştur. 10 yıl, 5-6-7 veya 8 ay halifelik yapan Hz. Ömer, Resulullâh'ın (a.s.) Hz. Aişe'nin odasındaki mezarının yanına defnedilmiştir.¹²

2. Ebû Lü'lü'ün Memleketi

Ebû Lü'lü'ün uyuğu ve memleketi konusunda kaynaklar arasında ufak ihtilaflar bulunmakla beraber, muteber İslâm tarihi kaynakları onun İran asıllı ve Nihâvend şehriden olduğunu belirtmektedirler. İbn Sa'd ile Belâzûrî, açıkça onun Nihâvend esirlerinden olduğuna işaret etmektedir.¹³ Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Haldûn ise onun Nihâvend asıllı olduğunu, Bizans-Sâsânî savaşları (603-628) esnasında Bizans'a tutsak düştüğünü, Müslümanların ise onu Bizanslılardan esir aldığını belirtmektedirler.¹⁴ Keza Mes'ûdî'de onun Nihâvendli olduğuna işaret

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/340-346; Halîfe b. Hayyât el-Basrî, *Tarihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1397), 152-153; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/892-899; Ebû Hanife Ahmed b. Davut ed-Dineverî, *el-Ahabâru't-Tivâl*, Thk. Abdulmün'im Amir (Kahire: Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabî, 1960), 139; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/29; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/417-428; el-Ya'kûbî, *Tarih*, 2/49; et-Taberî, *Tarih*, 4/190-194; el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/661, 677; İbn Abdirrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/28; İbn Abdilber, *el-İsti'âb*, 3/1152-1154; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/427-430; *Üsdü'l-Gâbe*, 4/156, 472; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/136-138; el-Makdisî, *Tarih*, 5/188-199; İbn Haldûn, *Tarih*, 2/568-570; es-Süyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 1/108.

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/347; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/425.

¹⁴ et-Taberî, *Tarih*, 4/136; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/399; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/112; İbn Haldûn, *Tarih*, 2/558, 568.

etmektedir.¹⁵ Kanaatimizce, Ebû Lü'lü'ün, Medine'ye getirilen Nihâvendli küçük esirlerin başını okşayarak: “Ömer benim ciğerimi yedi (yaktı)”¹⁶ şeklinde serzenişte bulunması da onun Nihâvendli olduğunu göstermektedir.

Mucmelu't-Tevârih kitabının müellifi ise onun Hemedan'ın Âbâdcird şehrinden veya Kâşân'ın Fîn köyünden olduğunu “söylendiğini” (gûyend) belirtmektedir.¹⁷ Ancak Sebzvârî'nin de belirttiği gibi müellifin, hadiseyi “söylenmektedir” ifadesiyle aktarması, kaynak göstermemesi ve aynı rivayet içinde katili iki farklı bölgeye nispet etmesi, bu rivayetin mesnetsiz olduğunu, kendisinin de zımmen bu haberden şüphe duyduğuna işaret etmektedir.¹⁸

Bel'amî ise Hz. Ömer'in, Fîrûz ismindeki Habeş asıllı marangozluk yapan, zenci köle tarafından öldürüldüğünü rivayet etmektedir. Ayrıca onun iki başlı “Habeş bıçağı” ile vurulduğunu, Habeşlilerin sağlı- sollu vurmak için bu tür bıçaklar yaptığını belirtmektedir.¹⁹ Öyle anlaşılıyor ki o dönemde iki başlı hançerlere “Habeş hançeri” denilmekteydi. Sıpehr'in de Habeşlilerin iki başlı bıçak yaptıklarına işaret etmesi bu kanaatimizi güçlendirmektedir.²⁰ Buradan hareketle Bel'amî, katilin Habeşli olduğu vehmine kapılmış olmalıdır. Nitekim Sıpehr'in de belirttiği gibi Fîrûz ismi, İranî bir isim olup

¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/277.

¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/347 ; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/425; et-Taberî, *Tarih*, 4/136; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/399; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/112; İbn Haldûn, *Tarih*, 2/558, 568. (İbn Sa'd'a göre ise Fîrûz: “Araplar benim ciğerimi yaktı” demiştir.)

¹⁷ İbn Şâdî, *Mucmelu't-Tevârih ve'l-Kasas*, tsh. Meliku's-Şu'arâ Behâr (Tahran: Kelâleyi Hâver, ts.), 280-281.

¹⁸ Abbas Ali Sebzvârî, “Ebû Lü'lü': Ez Hakikat Ta Tevehhum”, *Tarih-i İslâm* 11/42, (1389), 3.

¹⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarih-nâme-yi Taberî*, Farsçaya çev. Muhammed b. Muhammed Bel'amî, tsh. Muhammed Rûşen (Tahran: Surûş, 1374-1376), 3/557-558.

²⁰ Mirza Muhammed Takî b. Muhammed Ali Sıpehr, *Nasihü't-Tevârih*, tsh. Cemşîd Keyânfer (Tahran: Esatîr, 1384), 7/438.

Habeşlilerde bu isim kullanılmamaktadır.²¹ Ancak aynı müellifin, Sünnîlerin Fîrûz'un Habeşli olduğuna kail olduğu şeklindeki beyanatı²² hakikati yansıtmamaktadır. Yukarıda işaret edildiği üzere çoğunlukla Sünnî tarih kaynakları onun, Nihâvendli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Fîrûz/Pîrûz isminin Farsça orijinli olması ve muteber kaynakların onun Nihâvend asıllı olduğunu vurgulamaları nedeniyle Ebû Lü'lü'ün İran'ın Nihâvend şehrinden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla onun Kâşanlı veya Habeşli olduğuna dair rivayetler zayıf kaldığından, söz konusu rivayetlere itibar edilmemelidir.

3. Ebû Lü'lü'ün Dini

İbn Kuteybe, Mes'ûdî, İbn Abdirrabbih, İbn Kesîr ve Süyûtî'ye göre Ebû Lü'lü' Mecûsî'dir.²³ Başını Taberî'nin çektiği Bel'âmî, İbnu'l-Esîr, İbn Haldûn ve el-Makdîsî gibi tarihçiler ise onun İran asıllı bir Hıristiyan olduğuna kaildirler.²⁴ Bazı kaynaklar ise onun dinî mensubiyeti hususunu sükût ile geçiştirmektedirler. Ancak yaralandıktan sonra Hz. Ömer'in: "...ben size " 'Alûc"ları Medine'ye sokmanızı yasaklamıştım. Fakat siz bana karşı geldiniz..." minvalindeki siteminden onun, Fîrûz için 'İlc ç. 'Alûc/ E'lâc ifadesini kullandığını öğreniyoruz.²⁵ Lügatlere bakıldığında Arapçada bu kavramın sert, kaba ve iri Acem (Arap olmayan) kâfirler için kullanıldığını görmekteyiz.²⁶ " 'Alûc"

²¹ Sıpehr, *Nasihu't-Tevârih*, 7/439.

²² Sıpehr, *Nasihu't-Tevarih*, 7/439.

²³ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/24; el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/677; İbn Abdirrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/136-137; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/108.

²⁴ et-Taberî, *Tarih*, 4/19; Bel'âmî, *Tarihnâme*, 5/557; el-Makdîsî, *Tarih*, 5/188-189; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/427; İbn Haldûn, *Tarih*, 2/558, 568.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/349; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/892-893; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/426; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, 4/156.

²⁶ Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrikî, *Lisanu'l-Arab* (Beyrût: Daru Sadır, ts), 2/326; Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle (Beyrût: Müessesetu'r-Risale li't-Tibaeti ve'n-

ifadesini kullanan kaynaklara göre katilin Hıristiyan veya Mecûsî olmasından ziyade onun “kâfir” olduğu, başka bir ifadeyle Müslüman olmadığı hususu ön plana çıkmaktadır.

Fîrûz'un, Mecûsî/Zerdüş olduğu söyleyen kaynakların²⁷ dayanak noktası, onun Nihâvendli olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zira bilindiği gibi o dönemde Mecûsîlik, merkezi İran'ın hâkim dini idi. Keza Fîrûz'un, Bizanslıların eline esir düşmesi diğer tarihçileri onun Hıristiyan olduğunu savunmaya sevk etmiş olabilir. Zira Sâsânîlerin son döneminde Hıristiyanlık İran'da hızla yayılmakta idi.²⁸ Ancak, Hz. Ömer'in kendisini yaralayan kişinin Müslüman olmadığına sevinmesi ve kaynakların Fîrûz için Mecûsî, Hıristiyan veya kâfir gibi ifadeler kullanmasından hareketle, katilin Müslüman olmadığını kesin bir ifade ile söyleyebiliriz. Bununla beraber, onun Hıristiyan veya Mecûsî olması ihtimal dâhilindedir. Fakat ileride görüleceği üzere, bazı Şia kaynaklarının Fîrûz'un Müslüman, hatta Şîi olduğuna ilişkin rivayetleri sonradan oluşmuş aslı olmayan iddialar kategorisindedir.

4. Klasik İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Ebû Lü'lü'ün Akıbeti

Ebû Lü'lü'ün, eylemini gerçekleştirmesi üzerine Hz. Ömer: “Bu köpek beni yedi (yaraladı)...” diye bağırıştır. Panikleyen Ebû Lü'lü', namaz ile meşgul olan veya kendisini yakalamaya çalışan Müslümanlardan 12 kişiyi daha yaralamıştır ki bunlardan 6-7 kişi şehit olmuştur. Iraklı Temim kabilesine mensup Hittân et-Temimi el-Yerbû'î, ridasını veya bir kilimi katilin üzerine atmak suretiyle onu hareketsiz hale

Neşri ve't-Tevzî', 2005), 354.

²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1/24; el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/677; İbn Abderrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5/28; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/136-137; es-Süyûtî, *Tarih*, 1/108.

²⁸ Veysi Turun, *Farsça Eserlere Göre İran'ın Fethi ve Hz. Ömer* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023), 374-376.

getirmiştir. Abdullah b. 'Avf ez-Zuhrî, Haşim b. 'Utbe b. Ebû Vakkâs ve Benî Sehm kabilesinden bir adamın Fîrûz'un üzerine atlayarak onu yakalaması üzerine kurtuluşunun olmadığını gören Fîrûz, hançeri bedenine saplamak suretiyle intihar etmiştir.²⁹

Bahse konu İslâm tarihi kaynakları ekseriyetle, Fîrûz'un, intihar ederek canına kıydığını belirtmektedirler. Bununla birlikte Ya'kûbî, Fîrûz'un Ubeydullah b. Ömer tarafından, Taberî ise onun, Temimli bir Müslüman tarafından öldürüldüğünü rivayet etmektedir.³⁰ İbn Şebbe ve el-Makdisî ise Müslümanların Fîrûz'u yakalayıp öldürdüğünü belirtmektedirler.³¹

Kaynakların söz birliği ettiği hususlardan biri Ebû Lü'lü'ün Hz. Ömer ile birlikte 13 kişiyi yaraladığı, bunlardan 6 veya 7 kişinin şehit olduğudur. Bu durumda eylemin namaz sırasında gerçekleştiğini söylemek daha mantıklıdır. Çünkü fail, Müslümanların namazla meşgul olduğu zamanı seçerek, onların gafil olduğu bir anda daha fazla kişiyi etkisiz hale getirmeyi düşünmüş olmalıdır. Keza onun, namaz sırasında harekete geçerek, suikasttan sonra kurtulmayı hedeflemiş olması da muhtemeldir. İbn A'sem dışındaki diğer kaynakların anlatımlarından da bütün yaralama eylemlerinin camide gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Zaten katilin, dışarıda kendisini kovalayan büyük bir kalabalıktan 12 kişiyi yaralayabilmesi de mantıklı görünmemektedir.

Kaynaklardan net olarak anlaşılan başka bir husus ise Fîrûz'un Hz. Ömer'i yaraladığı gün öldüğüdür. Bu noktada onun intihar etmesinin veya Müslümanlarca öldürülmesinin bir önemi de yoktur. Dolayısıyla

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/340-341, 354, 347; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/900; el-Belâzûrî, *Ensâb*, 10/424-425; İbn A'sem, *Futûh*, 266, 270-271; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/137; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/97.

³⁰ el-Ya'kûbî, *Tarih*, 2/50-51; et-Taberî, *Tarih*, 4/240.

³¹ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/894; el-Makdisî, *Tarih*, 5/193.

hadisenin meydana geldiği gün Fîrûz'un öldüğünü ve mezarının Medine'de olduğunu kesin bir şekilde ifade edebiliriz. Zaten, Halife ile birlikte onlarca Müslümanı yaralayan bir katilin Medine'den kaçıp camide toplanan büyük bir kalabalıktan kurtulduğunu ileri sürmek rasyonel değildir. Hatta iddiayı bir adım öteye taşıyarak Hz. Ali'nin kaçış planında onunla işbirliği yaptığını veya faile yardım ve yataklık yaptığını ileri sürmek, akla ve tarihi belgelere terstir. Böyle bir iddia aynı zamanda Hz. Ali'ye de büyük bir iftira niteliğindedir.

5. Şîi Bazı Kaynakların Ebû Lü'lü' Etrafında Ördüğü Efsaneler

Muteber İslâm tarihi kaynaklarından, hadiseden sonra kaçamayan gayr-i Müslim Fîrûz'un, olay günü Medine'de öldüğü anlaşılmaktadır. Şia'nın muteber kaynakları da hadisenin gelişim seyrini bu şekilde değerlendirerek kabul etmişlerdir.³² Ancak günümüz İran'ı başta olmak üzere Şia dünyasının avam kesiminde Fîrûz, Hz. Ali'nin samimi taraftarı ve büyük bir Müslüman-Şîi kahraman olarak gösterilmekte hatta ona "Baba Şucâ'u'd-Dîn" lakabı verilmektedir.³³ Buna göre Hz. Ömer'i şehit eden Fîrûz, Hz. Ali tarafından himaye edilerek, onun önce Kum, oradan da Kâşân'a kaçması sağlanmıştır. Bu şekilde oluşturulan algı sayesinde tarihi bir gerçek çarpıtıldığından, sıradan halk kitleleri arasında yanlış kanaat ve algı, hakikatin önüne geçmiştir.³⁴

³² Mustafa Sadıkî, *Kâşân Der Mesir-i Teşeyyu'* (Kum: İntişarât-ı Şia Şinasî, 1386), 78-79; Sebzvârî, "Ebû Lü'lü", 35; <https://hawzah.net/fa/Article/View/99745/%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%84%D8%A4%D9%84%D8%A4-%D8%A7%D8%B2-%D8%AD%D9%82%DB%8C%D9%82%D8%AA-%D8%AA%D8%A7-%D8%AA%D9%88%D9%87%D9%85>. (Erişim: 20.08.2023)

³³ Mirzâ Abdullah Efendî el-İsfahanî, *Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyadu'l-Fudalâ*, thk. Ahmed el-Hüseynî (Kum: Menşûratu Ayetullah el-Maraşî, 1403), 4/378, 447, 5/507-508.

³⁴ Bu başlık altında özellikle Şia'nın ilgili kaynaklarına ulaşma noktasında Sebzvârî'nin, "Ebû Lü'lü'" adlı makalesinden çokça yararlanılmıştır. Ancak, onun işaret ettiği kaynaklarla beraber başka kaynaklara da ulaşılmıştır.

Kuşkusuz, Şia'nın bazı hadis kaynaklarında geçen aşağıdaki rivayet, Ebû Lü'lü'ün Müslüman olduğu algısını yaygınlaştırmıştır. Bu rivayete göre Hz. Ali: "... Ey Ömer! Sen kendisine zulmettiğin Ümmü Ma'mer'in kölesi tarafından öldürüleceksin. O kişi de senin isteğinin hilafına cennete girecektir" demiştir.³⁵ Hz. Ali'nin, geleceği bildiğine dair birçok uydurma rivayet serdeden söz konusu kaynaklar, onun bu sözünü de gaybı bilmesine delil göstermektedirler. Evvela, Allah veya Allah'ın kendisine bildirdiği elçiler dışında kimsenin gayba muttali olamayacağından³⁶ hareketle bu rivayetin asılsız olduğu açıkça ortadadır. İkinci olarak Hz. Ömer'in katili, Ümmü Ma'mer'in değil, Muğîre b. Şu'be'nin kölesidir. Üçüncü husus ise söz konusu kaynaklara bakıldığında el-Huseybî'nin (ö.358/969) *el-Hidâyetü'l-Kubrâ* isimli eseri bu rivayet noktasında diğer bütün eserlere kaynaklık etmiştir. Ancak, Sebzvârî'nin de işaret ettiği gibi bizzat Şia rical ve tezkire müellifleri, bu hadise kaynaklık eden el-Huseybî'yi ve bu hadisin içinde yer aldığı *el-Hidâyetü'l-Kubrâ*, *Meşâriku Envâr* ve *İrşâdu'l-Kulûb* gibi kaynakları şiddetle tenkit etmişlerdir.³⁷ Örneğin Âga Bozorg et-Tahrânî, el-Hur el-Âmilî'nin *Meşârik* isimli eserde ifrat ve gıluvv olduğuna kail olduğunu belirtirken,³⁸ Muhsin Emin de *İrşâd*'ın ikinci cildinin ed-Deylemî'ye ait

³⁵ Hüseyin b. Hamdân el-Huseybî, *el-Hidâyetü'l-Kubrâ*, thk. Mustafa Subhî el-Humsî (Beyrût: el-A'lemî li'l-Matbûât, 2011), 197; Receb b. Muhammed el-Bursî el-Hillî, *Meşâriku Envâri'l-Yakîn fî Esrâr-i Emîr el-Mu'minin*, thk. Ali Âşûr (Beyrût: A'lamî, 1422), 125-126; Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed ed-Deylemî, *İrşâdu'l-Kulûb*, thk. Seyyid Haşim Milânî (Tahrân: Daru'l-Usve li'tibâ'e ve'n-Neşr), 1417, 2/126; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, thk. Muhammed Bakır Bihbûdî (Beyrût: Daru ihyâi't-Turâs 1983), 30/276; Seyyid Haşim b. Süleyman el-Buhrânî, *Medînetu Me'âcizi'l-Eimme'l-İsney Aşer ve Delâilu'l-Huceci Ala'l-Beşer* (Tahrân: Mearifu'l-İslâmiyye, ts), 2/44.

³⁶ Kur'ân Yolu Meal-Tefsir, çev. Hayreddin Karaman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), Cin 72/26-27.

³⁷ Sebzvârî, "Ebû Lü'lü'", 48-52.

³⁸ Allâme Âga Bozorg-ı Tahrânî, *eż-Zerî'a ilâ Tesânifi'ş-Şi'a*, (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, ts), 21/34.

olması hususunda şüphelerin olduğuna işaret etmektedir.³⁹ İlgili haberin râvîsi konumunda olan el-Husaybî ise Şia'nın rical âlimlerince “fâsîdu'l-mezheb,”⁴⁰ “kezzâb”, “mel'un sözler söyleyen” ve “güvenilmez biri”⁴¹ olarak gösterilmektedir.

Şia'nın İmam Hadî'den rivayet ettiği ve içinde Hz. Ömer'in katiline rahmet okunduğu⁴² iddia edilen hadis, Fîrûz'un Müslüman olduğuna delil olarak gösterilen ikinci rivayet konumundadır. Ancak hadisin içeriği incelendiğinde bu sözlerin Şia imamına değil, haberin râvîsine ait olduğu görülecektir. Ayrıca Şia muhaddisleri bu hadisin de mevzû' olduğuna kaildirler.⁴³

Kuşkusuz, Şîî tarihçi İmâduddîn et-Taberî eş-Şîî'nin (ö.675/1277) hadiseyi çarpıtarak olaya farklı bir boyut kazandırmadaki rolü çok daha büyüktür. “*el-Kâmil el-Bahâî*” adlı kitabında olayı öncelikle Sünnî İslâm tarihi kaynaklarında geçtiği veçhiyle zikreden İmâduddîn, “Ömer'in katli ile ilgili başka bir rivayet” başlığı altında şöyle söylemektedir: “Ömer'i yaralayan Fîrûz, kendisini takip eden insanlardan kaçarak Hz. Ali'nin evine sığındı. Bunun üzerine Hz. Ali onu içeri aldıktan sonra kendi oturduğu yeri değiştirdi. Fîrûz'u takip eden halk, Hz. Ali'den katili kendilerine teslim etmesini istedi. Ancak Hz. Ali'nin: ‘Yerimde oturduğumdan beri kimseyi görmedim’ diye yemin etmesi üzerine insanlar dağıldı. Geceleyin Fîrûz'u Döldül'e bindirerek onun Medîne dışına çıkmasına yardım eden Hz. Ali, ondan atın durduğu yerde ikamet

³⁹ Seyyid Muhsin el-Emîn, *A 'yânu'ş-Şîa*, thk. Hasan el-Emin (Beyrût: Dâru't-Tearif li'l-Matbûat, 1983), 5/251.

⁴⁰ Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricalu'n-Necâşî*, thk. Musa Şebîrî (Kum: Neşr-i İslâmî, 1407), 67; İbn Davud el-Hillî, *Ricâlu İbni Davud* (Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1383), 444.

⁴¹ Ahmed b. Hüseyin el-Ğazârî, *Ricalu İbnu'l-Ğazârî* (Kum: Müessesetu'l-İsmailiyân, 1364), 1/55.

⁴² Allâme el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 31/126.

⁴³ Sebzvârî, “Ebû Lü'lü'”, 47.

edip hemen evlenmesini istedi. Bunun üzerine Düldül Kum şehrinde durdu. Hz. Ali'nin mektubu ile Kum'a varan Fîrûz orada evlendi. Ertesi yıl Fîrûz'un Kum'da olduğu anlaşılınca artık bir çocuğu olmuştu. İnsanlar bunun Hz. Ali'nin mucizesi olduğunu anladılar. Ancak, bu rivayet doğru değildir.”⁴⁴

Bilindiği gibi Hürmüzân, sırf “azmettirici” olduğu şüphesi üzerine Ubeydullah b. Ömer tarafından öldürülmüştür. Sebzvârî'nin de belirttiği gibi böyle bir ortamda Hz. Ali'nin, suikastçı ile iş birliği yapması akla terstir. Ayrıca tarih kaynakları, Hz. Ali'nin Hürmüzân nedeniyle Ubeydullah'a kısas uygulanmasından yana olduğunu belirtmektedirler. Buna rağmen Ubeydullah'ın Hz. Ali'yi babasını katilleri ile iş birliği yapmakla suçlamaması eş-Şiî'nin rivayetinin asılsız olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Keza Halife ile birçok noktada işbirliği yapan Hz. Ali'nin, onun katilini himaye etmesi mümkün değildir. Kaldı ki söz konusu rivayeti ilk olarak kitabına alan et-Taberî de bu rivayetin asılsız olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen, bahse konu rivayet sonraki çağlarda büyük bir gerçekmiş gibi özellikle Şia'nın avam kesimleri içerisinde yaygınlaşmıştır. Sonraki bazı Şiî kaynaklarda ise Fîrûz'un kaçış güzergâhının Kum'dan Kâşân'a çevrildiği görülmektedir.⁴⁶

Fîrûz'un mezarının Kâşân'da olduğu şayiası, hicrî 8. asır şairlerinden Nusret Alevî ile birlikte iyice yaygınlaşmıştır. Onun, Ehl-i beyti övdüğü 40 beyitlik Farsça şiirinde bu olayı hikâyeleştirerek katilin Medine'den Kâşân'a gittiği senaryosunu ürettiği görülmektedir.⁴⁷

⁴⁴ İmâdu'd-Din Hasan b. Ali b. Muhammed et-Taberî, *Kâmil-i Behâî*, tsh. Ekber Safderî Kazvînî (Tahran: Murtaza, 1382), 457-458; Sadıkî, *Kâşân*, 73-75; Sebzvârî, “Ebû Lü'l'ü”, 30-66.

⁴⁵ Sebzvârî, “Ebû Lü'l'ü”, 41.

⁴⁶ Sadıkî, *Kâşân*, 74.

⁴⁷ O padişah ki imameti Cabbar olan Allah'an alıyordu. Kan, boy ve ruhu seçilmiş Ahmetten alıyordu.

Bu şiire göre, Fîrûz'un sığındığı şehir Kâşân'dır. Fakat diğer ayrıntılar et-Taberî eş-Şîi'nin anlatımıyla aynı kalmaktadır.⁴⁸ et-Taberî ve Alevî'nin anlatımlarına rağmen hicrî 7-8. asırlarda Fîrûz'un Kâşân'a kaçtığı şeklindeki kabul, henüz Şia dünyasında yaygınlaşmamıştır. Nitekim Fîrûz'un intihar ettiğine değinen 8. asır müelliflerinden Allâme Hillî'nin kardeşi Raziyuddîn Hillî'nin, *el-Adedu'l-Kaviyye* adlı kitabında, onun Medine'den kaçtığına dair herhangi bir bilgi vermemesi,⁴⁹ o dönemde hâlâ bu rivayetin Şia'nın havas kesimince kabul edilmediğini göstermektedir.

Hicrî onuncu asırdan sonraki kaynaklara bakıldığında Fîrûz'un Medine'den kaçtığı şeklindeki rivayetin Şia'nın muteber görüşü olarak nakledildiği görülmektedir. Örneğin 930/1524 yılında yazılan *Habîbu's-Siyer* isimli eserde: “Şia rivayetine göre Ebû Lü'lü' Medine'den Irak taraflarına kaçtı ve Kâşân'da vefat etti. Ancak Ehl-i Sünnet rivayetine göre Ebû Lü'lü' kurtulamayacağını anlayınca boynunu bıçakla keserek intihar etmiştir”⁵⁰ denilmektedir. Benzer bir anlatım Sıpehr'in kitabında da kendisini göstermektedir. Sıpehr: “Ehl-i Sünnet ve Cemaate mensup kişilere göre, Ebû Lü'lü'ü kovalayanların onu yakalaması üzerine intihar etmiştir...” “Fakat Şia'dan bir grubun inancına göre Fîrûz, Ömer'i öldürüp birkaç kişiyi yaraladıktan sonra Kum'a oradan da Kâşân'a gitmiştir. Fîrûz Şîi bir adamdı. Ölene kadar orada yaşadı... Günümüzde onun Kâşân'daki kabri meşhur olup üzerinde büyük bir türbe

O Ali ki değirmenciği Yesrib'ten Düldül ile götürdü. Bir gecede Kâşân'a çünkü düşmanı zelil etmişti.

شهریاری کو امامت ز ایزد جبار داشت
خون و اندام و روان از احمد مختار داشت
آن علی ای کاسیابانی ز یثرب دلش برد
در یک شب به کاشان چون عدو را خوار داشت

⁴⁸ Sadikî, *Kâşân*, 74-75; Sebzvârî, “*Ebû Lü'lü'*”, 37-38.

⁴⁹ Radiyuddîn Ali b. Yusuf el-Hillî,, *el-Adedu'l-Kaviyye Lidefi'l-Mehâvifi'l-Yevmiyye* (Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'âşî, 1366), 329-330; Sadikî, *Kâşân*, 75.

⁵⁰ Hand-Mîr Gıyasuddîn b. Humamuddîn el-Huseynî, *Tarih-i Habîbu's-Siyer*, tsh. Muhammed Debîr Siyakî (Tahrân: Hayyâm, 1380), 489.

yapmışlardır”⁵¹ demektir. *Şia Ansiklopedisi*'nde de Fîrûz'un, Mecûsî veya Hıristiyan olduğu yazılıdır. Müellif: "...kimisinin onun Müslüman ve Hz. Ali taraftarı olduğuna inandıklarını”⁵² belirterek zımnen bu iddiaya inanmadığını ortaya koymaktadır.

Klasik kaynaklara bakıldığında bu anlatımın asılsız bir iddiadan öteye geçmediği hatta önemli Şîi tarihçilerin de böyle bir savının olmadığı ortadadır. Nitekim hicrî 11. asır Şîi müelliflerinden Kadı Nurullah Şûşterî'nin anlatımları da bunu destekler mahiyettedir. O, "*Mesâibu'n-Nevâsib*" adlı kitabında, Ehl-i Sünnet ulemasından Mîrhudûm Şerifi'nin şu sözlerini aktarmaktadır: "Kâşân halkı Ebû Lü'lü'ün, efendimiz Hz. Ömer'i katledip Kâşân'a sığındığına, Kâşânlıların da Fîrûz'u vefatına kadar himaye ettiğine inandıklarından onu Baba Şucâ' olarak isimlendirirler. Onlardan biri iyi bir iş yapınca bu isimle anılır. Ancak Şia'nın havas kesimi bu bilginin yanlış olduğunu bilmektedir.”⁵³ Şûşterî eserini, Sünnî olan Şerifi'nin iddialarına reddiye mahiyetinde yazmasına rağmen, onun bu cümlesine itiraz etmemiştir. Bu durum Şûşterî'nin de bu konuda Sünnîlerle paralel düşündüğünü göstermektedir. Başka bir deyişle Şîi âlim Şûşterî de Fîrûz'un Medine'de öldüğünü ve mezarının orada olduğunu kabul etmektedir.⁵⁴ Keza 6. asır Şîi âlimlerden Abdulcelil Kazvî'nin "*en-Nakz*" adlı eserindeki anlatımlarından, Fîrûz'un

⁵¹ Sıpehr, *Nasihu't-Tevârih*, 7/440.

⁵² Ahmed Cevâdî – Bahaudîn Hurremşâhî- Kâmrân Fânî, *Dairetu'l-Mearifu Teşeyyû'*, (Kum: Şehid Said Muhibbî, 1375, 436.

⁵³ Seyyid Nurullah b. Şerefiddîn et-Tusterî el-Mar'aşî, *Mesâibu'n-Nevâsib fi'r-Raddi Ala Nevâkizi'r-Revâfiz* (Kum: Delil-i Mâ, 1426), 2/241-242.

⁵⁴ Başka bir eserinde Mîr Hudûm'un aynı sözlerini aktaran Şûşterî Ebû Lü'lü'ün mezarının Kâşân'da olup olmadığına ilişkin bir değerlendirme yapmamaktadır. Bkz. Seyyid Nurullah b. Şerefiddîn et-Tusterî el-Mar'aşî, *Mecâlisu'l-Mü'minin*, (Tahran: İslâmiyye, 1377), 1/87. Fakat buna rağmen Eşkûrî, Şûşterî'nin Ebû Lü'lü'ün mezarının Kâşân'da olduğunu yazdığını belirtmektedir. Bu ise yazıyı çarpıtmaktan başka bir şey değildir. Zira Şûşterî'nin kitabına bakıldığında sadece Mîr Hudûm'un Şia'nın avam kesimine ait bir inancını naklettiği görülecektir.

suikasttan sonra Kâşân'a kaçtığı minvalinde çağımızda yaygın olan kanaatin sonraki süreçlerde oluştuğunu göstermektedir. Zira Kazvinî eserini Ehl-i Sünnet'e mensup bir âlime reddiye babında telif etmiştir. Kitapta Şia'nın Kâşân'da yayıldığına değinilmekte ve Ebû Lü'lü'ün ismi birkaç kez geçmektedir. Buna rağmen onun türbesinin Kâşân'da oluşuna hiç değinmemiştir.⁵⁵

Safevî dönemi Şiî âlimlerden Mirza Abdullah Efendî'nin kitabında verdiği bir takım bilgiler de Şia'nın avam kesimini Ebû Lü'lü'ün Müslüman-Şiî olduğu vehmine sevk etmiştir. Müellif, "Fîrûz", "Ebû Lü'lü'" ve "Baba Şucâu'd-Dîn" başlıkları altında verdiği malumatta, Fîrûz'u Hz. Ali taraftarı büyük bir Müslüman olarak tanıtmaktadır. Ona göre Fîrûz, Hz. Ömer'i öldürdükten sonra Kâşân'a kaçıp yerleşmiştir.⁵⁶ Efendî, Fîrûz'un tabînin büyüklerinden olan Zekvân'ın kardeşi olmasını, onun Müslüman olduğunun delili olarak göstermektedir.⁵⁷ Ayrıca Efendî'ye göre ilk iki halife, Hz. Peygamber'in (as), kâfirlerin Mekke ve Medine'den çıkarılması yönündeki talimatına uymuştur. Dolayısıyla Ebû Lü'lü'ün Müslüman olmadan Medine'de ikamet etmesi hatta mescide girmesi mümkün değildir. Diğer taraftan ona göre, Ebû Lü'lü'ün Müslüman olmadığını iddia etmek, kâfirlerin Medine'de ikamet etmesine izin veren Hz. Ömer'in, Hz. Peygamberin emrinin hilafına davrandığını kabul etmek demektir.⁵⁸

Fîrûz'un, Zekvân'ın kardeşi olduğu kabul edilse bile tek başına bu bilginin, onun Müslüman olduğunu ispatlamayacağı ortadadır. Ayrıca

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Nasîruddin Ebû'r-Reşîd Abdulcelil el-Kazvinî, *en-Nakz*, tsh. Mîr Celâluddîn Muhaddis (Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358); Sebzvârî, "Ebû Lü'lü'", 48-52.

⁵⁶ Efendî, *Riyâdu'l-Ulemâ*, 5/507-508, 6/12.

⁵⁷ Efendî, *Riyâdu'l-Ulemâ*, 4/381-384.

⁵⁸ Efendî, *Riyâdu'l-Ulemâ*, 4/384-385.

yukarıda geçtiği üzere kaynaklar, Fîrûz'un mesleki becerileri nedeniyle Hz. Ömer'den Medine'ye "özel giriş vizesini" aldığını açıkça belirtmektedir. Keza Hıristiyan olan Cüfeyne de okuma-yazma bilgisi nedeniyle bu izin kapsamına alınmıştır. Buradan hareketle söz konusu iki kişiye Müslüman olma şartı aranmadan sahip oldukları bilgi ve yetenekler nedeniyle Medine'ye girdikleri söylenebilir. Tam da bu noktada Müslüman olmayan birisinin sabah namazı sırasında mescitte olmasının mümkün olmadığı ileri sürülebilir.⁵⁹ Ancak, Arap giysisi ve o dönemin aydınlatma şartları düşünüldüğünde, kişinin kimliğini gizleyerek sabah namazı vaktinde mescide rahatlıkla girebileceği ortadadır. Hele hele güvenlik kontrolü ve protokol kurallarının olmadığı sade bir ortamda bunu yapmak çok daha kolaydır. Öte yandan bazı kaynakla, Ebû Lü'lu'un Hz. Ömer'in arkasındaki safta beklediğini belirtmesine rağmen, Mes'ûdî ve Süyûtî onun, mescide girdikten sonra karanlık bir köşede saklandığına işaret ettiklerini de hatırlatmak gerekir.⁶⁰ Demirci'nin de isabetle belirttiği gibi suikastçi ilk safta dursaydı bu durum Hz. Ömer'in gözünden kaçmazdı.⁶¹

Mirza Efendî'nin, Safevî sultanlarından Şah Sultan Hüseyin'e "*Tuhfetu Fîrûziyye*" ismiyle ithaf ettiği kitabın da bu yanlış algının yerleşmesindeki katkısı büyüktür. O, bu kitabı Şia tarafından Hz. Ömer'in katledildiği gün olarak kabul edilen Rebiu'l-Evvel ayının 9. gününün hatırasına -ki "Ömer Kuşân, Ömer Sûzân ve Baba Şucâ' Bayramı" adlarıyla anılmaktadır- kaleme almıştır. Caferîyân, bu eserin günümüzde hâlâ yazma halinde bulunduğunu, kitapta iyi bir Şiî olan Fîrûz'un Kâşân'a

⁵⁹ Sebzvârî, "Ebû Lü'lu'", 30-60.

⁶⁰ el-Mes'ûdî, *Murûc*, 1/677; Süyûtî, *Tarih*, 1/108.

⁶¹ Abdurrahman Demirci, "Hz. Ömer'in Şehadeti", *İslami İlimler Dergisi*, 9/2, (2014), 21.

yerleştiği ve Efendî döneminde bile hâlâ onun neslinden insanların bu şehirde olduklarını ispatlamaya çalıştığını belirtmektedir.⁶² Bu arada Hz. Ömer'in öldürüldüğü günün tayini noktasında da Sünnî ve Şîî çevreler arasında büyük bir ihtilaf vardır. Yukarıda zikri geçen Sünnî kaynaklara göre Hz. Ömer Zilhicce ayının 26 veya 27'sinde şehit olmuştur. Ancak Şia kaynakları, Hz. Ömer'in Rebiulevvel ayının 9. gününde katledildiğinde ısrarcıdırlar.⁶³ Bazı Şîîler bu güne büyük bir kutsiyet atfederek bu günü, Hz. Ali'nin hakkını gasp eden kişiden (Hz. Ömer) kurtulmanın miladı ve imam-ı zamanın (Mehdî) tacını giyme günü olarak kutlamaktadırlar. Ayrıca Şia, bu minvalde birçok eser ve risale telif etmiştir.⁶⁴ Fakat bu konu, makalemizin kapsamı dışında olduğundan burada sadece olay günü noktasındaki ihtilafa değinmekle yetinilmiştir.

Bu başlık altında incelediğimiz ve bazı Şia ulemasınca dâhi muteber kabul edilmeyen kaynaklar, Ebû Lü'lü' etrafında örülen mitolojik bilgilerin halk arasında yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu tarz rivayetler, Şia'nın Hz. Ömer'e dönük menfi muhayyilesinin üzerine oturduğu için kabul görmüş ve durumun böyle olması adeta arzu edilmiştir. Söz konusu uydurma rivayetler neticesinde hadise farklı bir mecraya taşınmıştır. Kanaatimizce Şia ve Ehl-i Sünnet arasındaki tarihsel süreçteki bazı sürtüşmeler, Fîrûz'un Medine'den Kum veya Kâşân'a kaçtığı bilgisini üretmiş olmalıdır. Önceleri avam kesimin sahiplendiği bu bilgi, zamanla Şia'nın gerçek görüşüymüş gibi bazı tarih kitaplarında kendisine yer bulduğundan Fîrûz bir kahraman olarak takdim edilmiştir.

⁶² Resûl Caferîyân, *Safeviyye Der Arsa-yı Ferheng Din ve Siyaset* (Kum: Pejûhişgâh-ı Hovze ve Danişgâh, 1389), 1/343-348, 359.

⁶³ Sıpehr, *Nasihü't-Tevarih*, 439-440.

⁶⁴ Seyyid Ali Hüseyinî Horasanî, *Nohom-ı Rebiulevvel: Fazîlethâ, Şerâfethâ*, (Dijital Baskı, Birinci Basım, 1435), Değişik sayfalar.

İranlı araştırmacılar, Ebû Lü'lü'ün mezarının Kâşân'da olduğu hususunu katiiyetle reddetmektedirler. Onlara göre bu mezar salih bir kişiye aittir. Zira türbe sahibinin kimliğini zikretmeyen eski kaynaklar, söz konusu mezarın iyi bir insana ait olduğuna işaret etmekle yetinmişlerdir. Ancak Şiîliğin Kâşân'da yayılmasına paralel olarak 8. Asırdan sonra bu mezar Fîrûz/Baba Şucâ'a nispet edilmiştir.⁶⁵ Şia Ansiklopedisi'nin aktardığı bilgiler de bu minvaldedir. Buna göre, Fîrûz'u "Baba Şucâ'" olarak isimlendirilen İran'daki halk tabakası, Ebû Lü'lü'ün Hz. Ömer'e suikast düzenledikten sonra Kâşân'a yerleştiğine inanmaktadır. Ancak, Baba Şucâ'a nispet edilen türbenin inşa tarihi 777/1375 yılıdır. Türbe üzerindeki kitabede "mezarın Allah'ın salih kullarından birine ait olduğu" yazılıdır. Kaçar Hanedanı hükümdarlarından Feth Ali Şah'ın biraderi ve aynı zamanda Kâşân valisi olan Hüseyin Alihan 1210/1795 yılında bu türbeyi tamir ettirmiştir.⁶⁶ İlgili yazıya göre sadece avam kesimi bu türbenin Fîrûz'a ait olduğuna inanmaktadır. Keza mezar üzerindeki kitabe de türbenin Fîrûz'a ait olduğuna işaret etmemektedir. Mirza Hanler Han'ın *Sefernâme* isimli eserinde verdiği bilgi ise eskiden İran'da Ebû Lü'lü'a nispet edilen başka türbelerin de bulunduğunu göstermektedir. Zira Mirza'nın 1876 yılında Horasan'daki Türbet-i Haydariyye kasabasında Ebû Lü'lü'a nispet edilen bir türbede Fatiha okuduğunu söylemesi⁶⁷ de bunu göstermektedir.

Ebû Lü'lü'a nispet edilen mezarın yıkılması konusu, 2007 yılında Katar'ın Başkenti Doha'da yapılan "İslâm Mezhepleri Arası Diyalog Konferansında" Yusuf el-Kardavî tarafından dile getirilmiştir. Hatta bu

⁶⁵ Caferîyân, *Safeyîyye*, 1/424-425; Sadîkî, *Kâşân*, 75, Sebzvârî, "Ebû Lü'lü", 30-66.

⁶⁶ Cevâdî, *Teşeyyû'*, 437.

⁶⁷ Mirza Hanlerhan İ'tisâmu'l-Melik, *Sefernâme*, (Tahran: Firdevsî, 1351),135; Sebzvârî, "Ebû Lü'lü", 38.

husus, Ehl-i Sünnet ve Şia mezhebinin yakınlaşmasına vesile olacak “önemli bir adım” olarak gösterilmiştir.⁶⁸ Söz konusu konferansta İran heyetine başkanlık eden Ayetullah Muhammed Ali Teshîrî ise Ebû Lü'lü'ün Medine'de öldürülmek suretiyle cezasını çektiğini, kendileri nezdinde onun bir “suçlu” olduğunu, cenazesinin de Kâşân'a getirilmediğini belirterek bu konuyu önemsiz bulduğunu söylemiştir. Bununla beraber Teshîrî, türbenin yıkılıp yıkılmayacağı sorusuna “emin değilim” diyerek, böyle bir şeye kalkışılması durumunda, İran'da şiddetli bir aksülamel ile karşılaşılacağını zımnen ikrar etmiştir. Aynı heyette yer alan Tahran Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ali Âzerşeb de Ebû Lü'lü' türbesinin belirli bir dini akımı temsil ettiğini, bu nedenle mezhepler arası diyalogu savunan kesimlerin mezarın ortadan kaldırılmasını talep etmelerinin doğru bir yaklaşım olmadığını ileri sürmüştür.⁶⁹

Kardâvî'in teklifine benzer bir çağrı da İhvânü'l-Müslimîn Cemaati'nden gelmiştir. İhvân'ın Ürdün kolu liderlerinden Hamza Mansûr, İran'ın dinî lideri Ali Hâmeneî'ye bir mektup yazarak öncelikle onun “Hz. Aişe ve Sahabeye sövmeyi yasaklayan” fetvasını takdirle karşılamıştır. Ardından Halife katiline nispet edilen bu mezarın ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁷⁰ Farsça bazı internet sitelerinde Ayetullah Teshîrî'nin girişimleri sonucunda Ebu Lü'lü' türbesinin ziyaretlere kapatıldığı bilgisi olmakla beraber, bu kararın kalıcı olup olmadığı hususunda net bir bilgiye rastlanmamıştır.⁷¹ Nitekim 2010 yılında el-Ezher Üniversitesi Rektörü Şeyh Ahmed et-Tayyib de Ebû Lü'lü'a nispet

⁶⁸<https://www.aljazeera.net/news/2007/1/24/>; <https://www.valiasr-aj.com/persian/shownews.php?idnews=2100>

⁶⁹ <https://www.alarabiya.net/articles/2007%2F01%2F24%2F31043>

⁷⁰ <https://www.aljazeera.net/news/2010/10/6>

⁷¹ <http://askdin.com/thread/%DA%> (Erişim: 29.08.2023); <http://www.mohebe-fateme.blogfa.com/post/903> (Erişim: 29.08.2023); <https://www.valiasr-aj.com/persian/shownews.php?idnews=2100> (Erişim: 29.08.2023)

edilen mezar yıkılmadan Mısır'ı ziyaret eden İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hamid Bekâyî ile görüşmeyeceğini deklare etmişti.⁷² Ancak, Ebû Lü'lü'a nispet edilen mezarın, 1354hş./1975 tarih ve 1091 sayılı kanun ile İran Milli Anıtlar Listesine kaydedilmesi, 2023 yılında bile hâlâ türbe çevresinde yapılaşmaya izin verilmemesi,⁷³ mezarın devlet himayesinde olduğunu göstermektedir. İlgili haberlere bakıldığında türbenin devlet korumasına alınmasında tarihi-kültürel varlıkları koruma isteğinin yanında, dinî saiklerin de etkili olduğu görülmektedir.

Tarihsel süreçte Hz. Ömer'in katili Fîrûz etrafında örülen mitlere, İranlı akademik çevreler ile ilmî havzadaki ulemanın ekseriyetle pek itibar etmediği görülmektedir. Ancak Şîh halk, Fîrûz'un Müslüman olup Hz. Ali'nin samimi taraftarı olduğuna, onun himayesinde Kâşân'a kaçtığına inanmaktadır. Bazı Şîhlerce Fîrûz etrafında örülen mitolojik bilgiler, Türkiye'deki algıyı da etkilemiştir. Zira Türkiye'deki birçok kişi, Fîrûz'un mezarının Kâşân'da olduğu hususunda Şia'nın söz birliği ettiğine inandığını söylemek mümkündür. Bu bakımdan bu başlık altında serdedilen bilgiler, Türkiye'deki kitlelerin bu husustaki bilgilerinin sağlıklı bir zemine oturmasını sağlaması açısından da önemlidir.

6. Suikasttaki Komplo Şüphesi veya İzleri

Klasik İslâm tarihi kaynaklarının anlatımlarından, Fîrûz dışında hadisenin üç kahramanı daha vardır ki karinelere hareketle onların da bir şekilde bu suikast ile ilişkilendirilmeleri mümkündür. Bunlar; Hürmüzân, Cüfeyne ve Ka'b el-Ahbâr'dır. Bu başlık altında verilecek detaylardan hareketle modern bazı araştırmacılar, suikastın İranlılar ile

⁷² <http://shianew.blogfa.com/post/452> (Erişim:21.11.2023)

⁷³ <https://www.irna.ir/news/85285597/>; (Erişim:21.11.2023)
<https://www.yjc.ir/fa/news/8593018/> (Erişim:21.11.2023)

Yahudilerin derin bir komplosunun ürünü olabileceği görüşünü savunmuşlardır.

Asıl adı Hâmerz olan Hüzmûzân, Sasanîlerin Hûzistan merzûbânıdır. Kadisiye Savaşı'nda Müslümanlara karşı savaştıktan sonra yıllarca Hûzistan bölgesinde Müslüman fatihlere mukavemet etmiştir. Tuster'in fethinden sonra esir edilerek Medine'ye getirilen Hüzmûzân, Hz. Ömer'in daveti üzerine Müslüman olmuş İranlı önemli bir komutandır.⁷⁴ Olayın ikinci kahramanı Cufeyne ise Hîreli Hıristiyan bir köledir. Kaynaklarda Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kölesi,⁷⁵ evlatlığı⁷⁶ veya Sa'd b. Malik'in evlatlığı olduğu kayıtlıdır.⁷⁷ Cufeyne, Medineli Müslümanların çocuklarına okuma yazma öğretmek üzere buraya getirilmiştir.⁷⁸ Cufeyne de Hıristiyan olmasına rağmen, muhtemelen eğitimci kimliği sayesinde Medine'ye giriş vizesi alabilmiştir.⁷⁹ Ebû İshâk Ka'b el-Ahbâr b. Mati' ise Yemen'in Himyer kabilesinin Zî Ri'an veya Zî Hecen kolundandır. Önceden Yahudi olan Ka'b, Hz. Ömer döneminde Müslüman olmuş büyük bir Yahudi bilginidir. Bir Müddet Medine'de kaldıktan sonra Suriye'deki Humus'a yerleşmiş ve 33/654 senesinde orada vefat etmiştir.⁸⁰

⁷⁴ ed-Dineverî, *Ahbâr*, 130-132; Belâzûrî, *Futûh*, 369-370; Taberî, *Tarih*, 4/72, 78-88; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/364-370; Üsd, 1/714; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/87-89; Necmuddin Gîlânî, Ali Ekber Gecbâf, "Tahlîlî Mukavemathâ-yı Hurmuzân-ı Mihrigânî Der Beraber-i A'rab-ı Muselmân", *Ferheng-i Îlâm* 44 (1393), 125-137; Osman Çetin, "Hüzmûzân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/498.

⁷⁵ el-Belâzûrî, *Ensâb*, 2/294; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, 3/522.

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/356.

⁷⁷ et-Taberî, *Tarih*, 4/240; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/447.

⁷⁸ Belâzûrî, *Ensâb*, 2/294; et-Taberî, *Tarih*, 4/240; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, 3/522.

⁷⁹ Cemil Abdullah el-Mısırî, *Eseru Ehli'l-Kitâb fi'l-Fiten ve'l-Hurûb el-Ehliyye*, (Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1989), 237-242.

⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/445; et-Taberî, *Tarih*, 2/98, 11/627; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, 4/460.

Suikasttaki komplo şüphesini doğuran ana neden ise Abdurrahman b. Ebû Bekir'in olaydan önceki gün Ebû Lü'lü', Hürmüzân ve Cüfeyne'yi olayda kullanılan bıçak ile gördüğüne dair haberdir. Rivayete göre, Abdurrahman'ın olaydan sonra Ubeydullah b. Ömer'e önceki gün bu üç şahsı olayda kullanılan bıçak ile gördüğünü söylemesi üzerine Ubeydullah; Hürmüzân ve Cüfeyne'yi öldürmüştür.⁸¹ Kuşkusuz kaynakların, Medine'deki İranlıların aralarında ziyaretleşerek beraber vakit geçirdiklerini belirtmesi de komplo şüphesini artırmaktadır. Buna göre Medine'deki İranlılar birbiriyle görüşmekteydiler. Cufeyne'nin de yanlarında olduğu bir sırada Fîrûz'un elindeki bıçağı gören Hürmüzân, ona bu bıçakla ne yaptığını sormuş, o da bununla tıraş olduğunu söylemiştir. Hürmüzân bıçağı uzun bir süre inceledikten sonra Ebû Lü'lü'a geri vermiştir. Abdurrahman b. Ebû Bekir'in bu olayları Ubeydullah'a anlatması üzerine Ubeydullah, suikastta işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Cufeyne ve Hürmüzân'ı öldürmüştür.⁸² Belâzûrî'de ise bıçağı gören kişinin Abdurrahman b. 'Avf olduğu, Fîrûz'un bıçakla et kestiğini beyan ettiği kaydı düşülmekte fakat diğer detaylar neredeyse aynı kalmaktadır.⁸³

Hadiseden önce Ka'b el-Ahbâr'ın Hz. Ömer'e üç gün içinde öleceğini bildirdiği iddiası, onun bu olayda dahlinin olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Buna göre suikasttan üç gün önce Ka'b el-Ahbâr Hz. Ömer'e gelip: "Sen üç gün içinde öleceksin. Kendin için vasiyette bulun" demiştir. Hz. Ömer: "Sen bunu nerden biliyorsun" Ka'b: Allah'ın kitabı Tevrat'ta. Hz. Ömer: Kitapta Ömer b. Hattâb yazılı mıdır? Ka'b: "hayır

⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/355; İbnu'l-Esîr, *Üsd*, 3/522.

⁸² et-Taberî, *Tarih*, 4/240; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/488; *Üsd*, 4/156; İbn Haldûn, *Tarih*, 2/558; İbn Hacer, *el-İsabe*, 5/54.

⁸³ Belâzûrî, *Ensâb*, 10/427.

fakat senin sıfatların orada yazılıdır” demiştir. İkinci gün Ka‘b el-Ahbâr Hz. Ömer’e gidip iki gün ömrünün kaldığını, üçüncü gün ise ona bir günlük ömrünün kaldığını söylemiştir.”⁸⁴ Hz. Ömer yaralandıktan sonra ise Ka‘b el-Ahbâr onun yanına girip: “Ben sana şehit olacağını söylememiş miydim...” demiştir.⁸⁵ Bazı modern Arap araştırmacılar Ka‘b el-Ahbâr’ın hadiseden hemen önce Hz. Ömer’e yakında öleceğini söylemesinden hareketle, onun da komplonun bir parçası olduğunu savunmuşlardır.

Hz. Ömer suikastının İranlı Fîrûz’un şahsi saiklerle işlediği sıradan bir cinayet mi olduğu veya bu hadisenin büyük bir siyasî komplo çerçevesinde mi cereyan ettiği hususunda modern tartışmalar yapılmaktadır. Bu hususta görüş ortaya koyan araştırmacıların Yahudi asıllı Ka‘b el-Ahbâr ve İran asıllı Hürmüzân-ı Mihrgânî’ye yoğunlaştıkları görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre bahse konu suikast hadisesi bir Yahudi-İran siyasî komplosunun neticesinde vuku bulmuştur. Bu anlamda Arap araştırmacılar Ka‘b el-Ahbâr’a daha büyük bir rol yüklerken, İranlı araştırmacılar ise başını Hürmüzân’ın çektiği İranlıların organizasyonuna odaklanmaktadır. Elbette bu olayda Kureyş Eşrafını ve Emevîleri de doğal zanlı olarak gösteren araştırmacılar olduğu gibi hadiseyi, “Fîrûz’un şahsi nedenlerle işlediği bir cinayet” olarak gören müellifler de bulunmaktadır. Türkiye’deki okuyucunun olayla ilgili hem Arapça hem de Farsça araştırma eserlerde ileri sürülen iddia ve söylemlere ulaşmasını kolaylaştırmak üzere burada çok özet bir şekilde eser ve müelliflerine işaret edilecektir.

⁸⁴ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/891-892; et-Taberî, *Tarih*, 4/190-194; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/427-430.

⁸⁵ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 3/907; İbn Sa‘d, *Tabakât*, 3/340, 342.

Muasır Arap araştırmacılarından el-Mısrî'ye göre Hz. Ömer, Ebû Lü'lü', Cüfeyne, Hürmüzân ve Yahudi asıllı Ka'b el-Ahbâr'ın ortak komplosu ile şehit edilmiştir. Ona göre, suikastı tasarlayan Ka'b el-Ahbâr, tetikçilik için uygun bir kişi bulmak amacıyla Fîrûz'u vergi indirimi bahanesiyle Hz. Ömer'e göndermiştir. Bununla, Fîrûz'un eline güçlü bir gerekçe vermiştir. Ancak, Müslümanlar arasında sağladığı güven ve Hz. Ömer ile geliştirdiği iyi ilişkilerden dolayı Ka'b'ın suikasttaki rolü gizlenebilmiş ve töhmetten kurtulabilmiştir.⁸⁶ Keza el-Lemyelem de Hz. Ömer'in içinde Ebû Lü'lü', Hürmüzân ve Ka'bu'l-Ahbar'ın içinde olduğu bir "İran-Yahudi komplosu" sonucunda öldürüldüğünü savunmaktadır.⁸⁷ Benzer bir yaklaşım Ebû Reyeye tarafından sergilenmiştir. Ka'b el-Ahbâr'ın İsrailiyât haberlerinin ana müsebbiplerinden biri olduğu için şiddetle eleştiren Ebû Reyeye, Ka'b'ın Hz. Ömer'e üç gün içinde öleceğini önceden bildirmesinden hareketle, onun bu işte parmağının olduğunun en büyük delili olduğunu savunmaktadır.⁸⁸ el-'Amûdî ise el-Lemyelem'in Ka'ba yönelik suçlamalarını reddederek Caferiyân'ın belirttiği gibi "Sahabeyi savunma" ekseninde Ka'b'ı tebrîe etmektedir.⁸⁹ Demirci'nin belirttiğine göre Muhammed Hüseyin Heykel, Abbas Mahmud Akkâd ve Tantavî gibi çağdaş Arap araştırmacılar da suikastın kişisel nedenlerle işlenmediğini, hadisenin planlı bir organizasyonun parçası olduğunu savunmaktadırlar.⁹⁰

⁸⁶ el-Mısrî, *Eseru Ehli'l-Kitâb*, 237-242.

⁸⁷ Abdulaziz b. Muhammed el-Lemyelem, *Vaz'u'l-Mevâlî fi'd-Devleti'l-Emeviyye*, (Riyad: yy. 1409), 20-25, 126.

⁸⁸ Mahmûd Ebû Reyeye, *Edvâu Ala's-Sunneti'l-Muhammediyye* (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts), 126-128.

⁸⁹ Tarık Muhammed Seklû' el-'Amûdî, "Ka'b el-Ahbâr Hel Lehu Dil'un Fi Hadiseti Maktali Emiri'l-Mü'mininin Ömer b. el-Hattâb", *el-Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Medineti'l-Münevvere*, 6 (1410), 152-199; Resul Caferiyân, *Mekâlât-ı Tarihi*, "Âyâ Ka'b el-Ahbâr Der Katl-ı Halife-yi Dovvom Dest Dařtê Est?", (1383), 151-166.

⁹⁰ Demirci, "Hz. Ömer", 25-26.

Farsça araştırmalarda bakıldığında şüphe oklarının İranlılar, Kureyş aristokrasisi ve Emevîler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hz. Ömer suikastının siyasî ve ictimaî arka planını makalesine konu alan Rahmetî, Kureyş eşrafının olayda büyük rol oynadığını savunmaktadır.⁹¹ Benzer bir yaklaşım sergileyen Caferîyân, Eşkûrî ve Beklerî de Hz. Ömer'in divandaki dağıtım ve ata sistemini kökten değiştirmeyi planladığını, bu nedenle çıkarları tehlikeye giren içinde Muğîre b. Şu'benin de bulunduğu eşrafın böyle bir organizasyon planlamış olabileceklerini belirtmektedirler.⁹²

İranlı milliyetçi araştırmacılardan Huncî, Gîlânî ve Rûşenzâmîr'e göre ise Hz. Ömer suikastının geniş bir arka planı vardır. Buna göre İranlı milliyetçiler, intikam duygusuyla halifeyi “siyasî suikast” ile katletmişlerdir. Bu nedenle olay, basit bir adlî vak'a olarak değerlendirilmemelidir. Bu yaklaşıma göre suikastın planlayıcısı ve teorisyeni Hürmüzân'dır. Onlara göre hadiseyi, Nihâvend esirlerine karşı beslenen duygusal yaklaşım veya Fîrûz'un iş konusunda sahibi ile yaşadığı ihtilafa bağlamak sathi bir yaklaşımdır. Bu açıdan suikast, İranlı vatanseverlerce tasarlanmış kapsamlı bir organizasyon ve iyi planlanmış bir düşüncenin ürünüdür.⁹³ Öte taraftan bu konuda Sebzvârî, kendi iktidarlarına açılan yolu açmak isteyen Emevîleri suçlarken,⁹⁴ Zerrînkûb

⁹¹ Muhammed Rıza Rahmetî, “Zemînehâ-yı Siyasî- İctimaî-yi Katl-ı Ömer”, *Ulûm-ı İnsanî-yi Danışgâh-ı Zehra*, 15/54 (1384), 83-99.

⁹² Resul Caferîyân, *Tarih-i Siyasî-yi İslâm – Tarih-i Hulefâ-* (Kum: Delil-i Mâ, 1382), 110-111; Meryem Bekleri, *Berresî-yi Zendeğî-yi Ömer b. Hattab ve Fütûhât-ı İslâmî-yi Rûzgâr-ı Vey Der Serzemînâ-yı Şarkî* (Tahran: Azad İslâm Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, 1391); Eşkûrî, “Ebû Lü'lü'”, 806; Pellat, Ch, “Abû Lo'Lo'a” *Encyclopædia Iranica*, 1/3, (2014), 333-334.

⁹³ Behrâm Rûşenzâmîr, *Ferâz ve Furûd-ı İran Ez Yûriş-ı Makedûniyân Tâ Tâziş-ı Tâzîyân*, (Elektronik Baskı, 1391), 284, 286; Emîr Huseyn Huncî, *Fırûpâşi-yi Şahensâhi-yi Sâsânî – Bazhânî-yi Tarih-i İran Zemin-*, (Dijital Baskı: www.iran tarih.com, ts), 172, 180; Gîlanî, “Hürmüzân-ı Mihrgânî”, 125-137.

⁹⁴ Sebzvârî, “Ebû Lü'lü'”, 59. (90 nolu dipnot).

ve Takîzâde'ye göre ise Fîrûz, suikastı kişisel nedenlerle işlemiş olup Kureyş eşrafının bu olayda bir dahli bulunmamaktadır.⁹⁵ Nefîsî ise İslâm devletinin kuvvetlenmesine paralel olarak Hz. Ömer'e karşı duyulan rahatsızlığın arttığını, halifenin bu nedenle katledildiğini belirtmekle iktifa etmektedir.⁹⁶ Bütün bu seçeneklerin muhtemel olduğunu belirten Caferiyân ise bu konuda belgeler ışığında net bir görüş ileri sürülemeyeceğini belirtmektedir.⁹⁷

Sonuç

Hz. Ömer'i bir suikast ile katleden Ebû Lü'lü' lakaplı Fîrûz, İran'ın Nihâvend şehrinden olup İran asıllıdır. Fîrûz, eylemden hemen sonra Müslümanlar tarafından yakalanmıştır. O, aynı gün içinde Medine'de öldürüldüğünden veya intihar ettiğinden mezarı da Medine'dedir. Hıristiyan veya Mecûsî olması muhtemel olan Fîrûz, kesinlikle Müslüman değildir. Bazı Şia kaynaklarının Ebû Lü'lü'ün Müslüman ve Şîî olduğuna, eylemden sonra Hz. Ali'nin yardımıyla İran'ın Kum, oradan da Kâşân şehrine kaçtığına ilişkin söylemlerinin tarihi hakikatlerle hiçbir ilgisi yoktur. Kâşân kentinde Ebû Lü'lü'a nispet edilen türbe de salih olduğu düşünülen bir kula ait olup mezarın, Hz. Ömer'in katili Fîrûz'a ait olduğu noktasındaki iddialar mitolojik bilgilerden ibarettir. Şia'nın havas kesiminin görüşü de ekseriyetle bu minvaldedir. Şîî bazı kaynakların bu husustaki gerçek dışı iddiaları, özellikle halk kesimlerini yanlış yönlendirmiştir. Süreç içinde bu algılar

⁹⁵ Abdulhuseyn Zerrînkûb, *Tarih-i İrân Ba'd Ez İslâm* (Tahran: Emîr Kebîr, 1383), 341-342; Seyyid Hasan Takîzâde, *Ez Pervîz Ta Çengîz* (Tahran: Matbaâ-yı Meclis, 1309), 308.

⁹⁶ Said Nefîsî, *Tarih-i İctimai-yi İrân Ez İnkırâz-ı Sâsânîyân Tâ İnkırâz-ı Emevîyân* (Tahran: Kitâb-ı Parse, 1390), 79.

⁹⁷ Caferiyân, *Tarih-i Hulefâ*, 105-111; Caferiyân, "Mekâlât-ı Tarihi", 155.

hakikatin önüne geçmiştir. Dolayısıyla Şia içinde oluşan mahalle baskısından ötürü Fîrûz'a nispet edilen mezarın yıkılması da günümüz koşullarında zor görünmektedir.

Rivayetlerden hareketle bu cinayetin şahsî nedenlerle işlendiğini söylemek doğruya en yakın ve en güçlü ihtimaldir. Bununla beraber klasik kaynakların aktardığı bazı haberler, Hz. Ömer suikastının İranlı Hürmüzân, Hıristiyan Cüfeyne ve aslen Yahudi olan Ka'b el-Ahbâr'ın içinde olduğu bir "Yahudi-İran komplosu" neticesinde olma ihtimalini doğurmaktadır. Kuşkusuz bu talihsiz hadise hakkında birçok senaryo üretilebilir. Ancak bu senaryoların hiçbiri tarihi bilgi ve belgeler ile desteklenemediğinden, sadece karineler üzerinden varılan "zan" ve "tahmin"den ibaret kalmaktadır. Keza bazı araştırmacıların, bu hadisenin İranlıların, Kureyş eşrafının veya İranlı ve Yahudilerden müteşekkil bir şebekenin ortak komplosu neticesinde işlenen "siyasî bir cinayet" olduğu minvalindeki yorumlarını destekleyecek tarihî bir bilgi ve belge de yoktur. Bu seçeneklerin hepsi ihtimal dâhilinde olup veriler ışığında bir tarihinin bu konuda net fikir beyan etmesi zordur.

Kaynakça | References

- Allâme el-Meclîsî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî. *Biharu'l-Envâr*. thk. Muhammed Bakır Bıhbûdî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1983.
- el-'Amûdî, Tarık Muhammed Seklû'. "Ka'b el-Ahbâr Hel Lehu Dil'un Fi Hadiseti Maktali Emiri'l-Mü'minîn Ömer b. el-Hattâb". *el-Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Medineti'l-Münevvere* 6 (1410), 152-199.
- el-Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer. *el-İsabe fî Temiyîzi's-Sahabe*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 8 Cilt. Beyrût: Daru'l-Cîl, 1991.
- Beklerî, Meryem. *Berresî-yi Zendegî-yi Ömer b. Hattab ve Fütûhât-ı İslâmî-yi Rûzgâr-ı Vey Der Serzemînhâ-yi Şarkî*. Tahran: Azad İslâm Üniversitesi, Tahran Birimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, 1391.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Ensâbu'l-Eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- el-Buhrânî, Seyyid Haşim b. Süleyman. *Medînetu Me'âcizi'l-Eimme'l-İsney Aşer ve Delâilu'l-Huceci Ala'l-Beşer*. Tahran: Mearifu'l-İslâmiyye, ts.
- el-Bursî, Receb b. Muhammed. *Meşâriku Envâri'l-Yakîn fî Esrâr-i Emîr el-Mu'minîn*. thk. Ali Âşûr. Beyrût: A'lamî, 1422.
- Caferiyân, Resûl. *Safeviyye Der Arsa-yı Ferheng, Din ve Siyaset*. 3 Cilt. Kum: Pejûhişgâh-ı Hovze ve Danışgâh, 1389.
- Tarih-i Siyasî-yi İslâm – Tarih-i Hulefâ-*. Kum: Delil-i Mâ, 1382.
- Mekâlât-ı Tarihî. "Âyâ Ka'b el-Ahbâr Der Katl-ı Halife-yi Dovvom Dest Daştê Est". (1383), 151-166.
- Çetin, Osman. "Hürmüzân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansikopedisi*, 18/498. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Abdurrahman. "Hz. Ömer'in Şehadeti". *İslami İlimler Dergisi* 9/2 (2014), 7-35.
- ed-Deylemî, Hasan b. Ebi'l-Hasan Muhammed. *İrşâdu'l-Kulûb*. thk. Seyyid Haşim Milânî. 2 Cilt. Tahran: Dâru'l-Usve li'tibâ'e ve'n-Neşr, 1417.
- Ebû Reyye, Mahmûd. *Edvâu Ala's-Sunneti'l-Muhammediyye*. Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.
- Efendî, Mirzâ Abdullah el-İsfahanî. *Riyâdu'l-Ulemâ ve Hiyadu'l-Fudalâ*. thk. Ahmed el-Hüseynî. 7 Cilt. Kum: Menşûratu el-Maraşî, 1403.

- el-Emin, Seyyid Muhsin. *A'yânu'ş-Şîa*, thk. Hasan el-Emin. Beyrût: Dâru't-Tearif li'l-Matbûat, 1983.
- Eşkûrî, Hasan Yusufî. “Ebû Lü'lü'”. *Dairetu'l-Mearif-i Bozorg-ı İslâmî* 8/806.
- el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kamûsu'l-Muhît*. thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâs fi Müesseseti'r-Risâle. 1 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risale li't-Tibaeti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 2005.
- Gîlânî, Necmuddin - Ali Ekber Gecebâf. “Tahlilî Mukavemathay-ı Hürmüzân-ı Mihrigânî Der Beraber-i A'rab-ı Muselmân”. *Ferheng-i Îlâm* 44 (1393), 125-138.
- Hand-Mîr, Gıyasuddin b. Humamuddîn el-Huseynî. *Tarih-i Habibu's-Siyer*. tsh. Muhammed Debîr Siyakî. Tahrân: Hayyâm, 1380.
- el-Hillî, Radiyuddîn Ali b. Yusuf. *el-Adedu'l-Kaviyye Lidefi'l-Mehâvifi'l-Yevmiyye*. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'aşî, 1366.
- Horasanî, Seyyid Ali Hüseyinî. *Nohom-ı Rebiulevvel: Fazîlethâ, Şerâfethâ*. Dijital Baskı, Birinci Basım, 1435.
- Huncî, Emîr Huseyn. *Firûpâşî-yi Şahenşâhi-yi Sâsânî -Bazhânî-yi Tarih-i İran Zemin-*. Dijital Baskı: www.iran tarih.com, ts.
“Nakş-ı İrânîyân-ı Medine Der Terûr-i Halifey-i Dovvum Ömer B. Hattab”, *Tarih-i Mâ*, 1-4.
- Cevâdî, Ahmed - Bahauddîn Hurremşâhî- Kâmran Fânî. *Dairetu'l-Mearif-i Teşeyyû'*. Kum: Şehid Said Muhibbî, 3. Basım, 1375.
- el-Huseybî, Hüseyin b. Hamdân. *el-Hidâyetü'l-Kubrâ*. thk. Mustafa Subhî el-Humsî. Beyrût: el-A'lemî li'l-Matbûat, 2011.
- İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-Cîl, 1992.
- İbn Abdirrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî. *el-İkdu'l-Ferîd*. thk. Muhammed Abdulkadir Şahin. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Ğasiriyye, 2007.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. Ali el-Kufî. *el-Futûh*. Farçaya çev. Muhammed b. Ahmed el-Herevî, 2 Cilt. Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1392.
- İbn Davûd, el-Hillî. *Ricâlu İbni Davud*. Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1383.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil Fi't-Târîh*. Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1997.

- Usdul Ğabe Fi Ma 'rifeti 's-Sahabe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- el-Ğazâirî, Ahmed b. Hüseyin. *Ricalu İbnu'l-Ğazârî*. Kum: Müessesetu'l-İsmailiyyân, 1364.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Tarihu İbn Haldûn*. Thk. Halil Şahad. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şîrî. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. Thk. Halil el-Mansûr. 2 Cilt. Beyrût: Daru Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd el-Basrî. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrût: Daru Sadir, 1968.
- el-Lemyelem, Abdulaziz b. Muhammed, *Vaz'u'l-Mevâlî fi'd-Devleti'l-Emeviyye*. Riyad: yy. 1409.
- el-Kazvînî, Nasîruddin Ebû'r-Reşîd Abdulcelil. *en-Nakz*, tsh. Mîr Celâluddîn Muhaddis. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358.
- Kur'an Yolu Meal-Tefsir. çev. Hayreddin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim el-İfrikî. *Lisanu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Daru Sadir, ts.
- Mirza Hanlerhan İ'tisâmu'l-Melik, *Sefernâme*. Tahran: Firdevsî, 1351.
- el-Makdîsî, Mutahhir b. Tahir. *el-Bed' ve't-Tarih*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, ts.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin. *Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*. Farsçaya çev. Ebû'l-Kasım Pâyende. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1396.
- el-Mısırî, Cemil Abdullah. *Eseru Ehli'l-Kitâb fi'l-Fiten ve'l-Hurûb el-Ehliyye*. Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1989.
- en-Necâşî, Ahmed b. Ali, *Ricalu'n-Necâşî*. thk. Musa Şebîrî. Kum: Neşri İslâmî, 1407.
- Nefisî, Said. *Tarih-i İctimaî-yi İnan Ez İnkırâz-ı Sâsânîyyân Tâ İnkırâz-ı Emevîyyân*. Tahran: Kitab-ı Parse, 1390.
- Rahmetî, Muhammed Rıza. "Zemînehâ-yı Siyasî- İctimaî-yi Katl-ı Ömer". *Ulûm-ı İnsanî Danışgâh-ı Zehra* 15/54 (1384), 83-99.

- Rûsenzamîr, Behrâm, *Ferâz ve Furûd-ı İnan Ez Yûriş-ı Makedûniyân Tâ Tâziş-ı Tâziyân*, Elektronik Baskı, 1391.
- Sıpehr, Mirza Muhammed Takî b. Muhammed Ali. *Nasihü't-Tevârih*. tsh. Cemşid Keyânfer. 8 Cilt. Tahran: Esatîr, 1384.
- es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekir. *Tarihu'l-Hulefâ*. thk. Hamdi ed-Demirdaş. 1 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizari Mustafa el-Bâz, 2004.
- İbn Şâdî. *Mucmelu't-Tevârih ve'l-Kasas*. tsh. Meliku's-Şuarâ Behâr. Tahran: Kelâle-yi Hâver, ts.
- İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe en-Numeyrî el-Basrî. *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*. Thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde: Habip Ahmed Mahmud, 1399/1979.
- Sadîkî, Mustafa. *Kâşân Der Mesir-i Teşeyyu'*. Kum: İntişarât-ı Şia Şinasî, 1386.
- Sebzvârî, Abbas Ali. "Ebû Lü'lü': Ez Hakikat Tâ Tevehhum". *Tarih-i İslâm*, 11/42 (1389), 1-36.
- eş-Şeybânî, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Basrî. *Tarihu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Şam: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Tahrânî, Allâme Âgâ Bozorg. *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi's-Şi'a*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesir el-Âmilî. *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. 11 Cilt. Beyrut: Daru't-Turâs, 2. Basım, 1387. *Tarih-nâme-yi Taberî*. Farsçaya çev. Muhammed b. Muhammed Bel'amî, tsh. Muhammed Ruşen. 5 Cilt. Tahran: Surûş, 1374-1376.
- et-Taberî, İmadu'd-Din Hasan b. Ali b. Muhammed. *Kâmil-i Behâi*. tsh. Ekber Safderî Kazvînî, Tahran: Murtaza, 1382.
- Takîzâde, Seyyid Hasan. *Ez Pervîz Tâ Çengîz*. Tahran: Matbaâ-yı Meclis, 1309.
- Turun, Veysi. *Farsça Eserlere Göre İnan'ın Fethi ve Hz. Ömer*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.
- et-Tusterî, Seyyid Nurullah b. Şerefiddîn el-Mar'aşî (ö.1019/1610). *Mesâibu'n-Nevâsib fi'r-Raddi Ala Nevâkizi'r-Revâfiz*. 2 Cilt. Kum: Delil-i Mâ, 1426. *Mecâlisu'l-Mü'minîn*, 2 Cilt. Tahran: İslâmiyye, 1377.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk. *Târihu'l-Ya'kûbî*. Farsçaya çev. Muhammed İbrahim Ayetî. 2 Cilt. Tahran: İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, 1395.

Zerrînkûb, Abdhuseyn. *Tarih-i İnan Ba'd Ez İslâm*. Tahran: Emîr Kebîr, 1383.

<https://hawzah.net/fa/Article/View/99745/%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%84%D8%A4%D9%84%D8%A4-%D8%A7%D8%B2-%D8%AD%D9%82%DB%8C%D9%82%D8%AA-%D8%AA%D8%A7-%D8%AA%D9%88%D9%87%D9%85> (Erişim: 07.05.2022).

<https://iqraonline.net/is-abu-lulu-buried-in-kashan/> (Erişim: 29.08.2023).

<http://delestan10.blogfa.com/post/78> (Erişim: 25.08.2023).

<https://www.aljazeera.net/news/2007/1/24/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A4%D9%8A%D8%AF-%D8%A5%D8%B2%D8%A7%D9%84%D8%A9-%D9%85%D8%B1%D9%82%D8%AF-%D9%82%D8%A7%D8%AA%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AD%D8%A7%D8%A8%D9%8A-%D8%B9%D9%85%D8%B1-%D9%85%D9%86> (Erişim: 26.08.2023).

<https://www.alarabiya.net/articles/2007%2F01%2F24%2F31043> (Erişim: 26.08.2023).

<https://www.aljazeera.net/news/2010/10/6/%D9%85%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A9-%D8%A3%D8%B1%D8%AF%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D8%A5%D8%B2%D8%A7%D9%84%D8%A9-%D9%82%D8%A8%D8%B1-%D8%A3%D8%A8%D9%88-%D9%84%D8%A4%D9%84%D8%A4%D8%A9> (Erişim: 26.08.2023).

<http://historylib.com/index.php?action=article/view/638> (Erişim: 27.08.2023)

<http://www.iranicaonline.org/articles/abu-loloa-a-persian-slave-of-mogira-b> (Erişim: 15.08.2023)

<http://askdin.com/thread/%DA%86%D8%B1%D8%A7-%D9%85%D9%82%D8%A8%D8%B1%D9%87-%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%84%D9%88%D9%84%D9%88-%D8%A8%D8%B3%D8%AA%D9%87-%D8%B4%D8%AF-%D8%9F%D8%9F> (Erişim: 29.08.2023);

<http://www.mohebe-fatemeh.blogfa.com/post/903> (Erişim: 29.08.2023)

<https://www.valiasr-aj.com/persian/shownews.php?idnews=2100> (Erişim: 29.08.2023)

<https://www.yjc.ir/fa/news/8593018/%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%81-%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8%AA-%D9%88-%D8%B3%D8%A7%D8%B2-%D8%AF%D8%B1->

%D8%AD%D8%B1%DB%8C%D9%85-

%D8%A8%D9%82%D8%B9%D9%87-

%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-

%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%84%D9%88%D9%84%D9%

88%D8%AF%D8%B1-

%DA%A9%D8%A7%D8%B4%D8%A7%D9%86

(Erişim:21.11.2023)

<https://www.irna.ir/news/85285597/%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8>

%AA-%D9%88-%D8%B3%D8%A7%D8%B2-

%D8%AF%D8%B1-%D8%B9%D8%B1%D8%B5%D9%87-

%D8%A8%D9%82%D8%B9%D9%87-

%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-

%D8%A7%D8%A8%D9%88%D9%84%D9%88%D9%84%D9%

88-%D9%85%D8%AA%D9%88%D9%82%D9%81-

%D8%B4%D8%AF (Erişim:21.11.2023)